

КАМЕНЧУК Т. В.,
аспірантка кафедри теорії
і філософії права
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 342.7

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2022.4.5>

СТАН ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Загальна декларація прав людини стала фундаментом для забезпечення основних гарантій щодо здоров'я, освіти, житла, захисту сім'ї, демократії, верховенства права та захисту від поневолення, тортур, жорстокого чи нелюдського поводження чи покарання, що принижує гідність. Ці положення були розширені в наступних конвенціях, і вони мають просте обґрунтування: ці права людини та основні свободи повинні поважатися, гарантуватися та захищатися. Міжнародні норми прав людини зараз визначають необхідний рівень забезпечення прав людини. Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські та політичні права, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Міжнародна конвенція про ліквідацію дискримінації щодо жінок, Міжнародна конвенція про ліквідацію расової дискримінації, Конвенція про права дитини мають на меті забезпечити свободу, гідність, рівність і захист прав людини. Кожній людині гарантовано право на життя, особисту гідність, недоторканність житла. Але очевидно, що сьогодні, під час збройного конфлікту, життя та здоров'я людини може перебувати у небезпеці. Будь то громадянин України чи іноземець, мігрант, біженець чи переміщена особа, чи то член національної меншини чи корінної громади, суть безпеки людини повинна полягати в повазі до людини. Забезпечення індивідуальних прав людини має бути основою національної безпеки, а національна безпека, яка базується на індивідуальній безпеці, має бути основою міжнародної безпеки. У статті розглянуто основні міжнародні стандарти в галузі прав і свобод людини, визначено їх роль в умовах війни в Україні, виявлено правові обов'язки держави щодо забезпечення прав і свобод людини в період мирного та військового часу. У статті також наведено короткий аналіз змін вітчизняного законодавства та міжнародних зобов'язань держави у сфері прав людини.

Ключові слова: права людини, захист прав людини, порушення прав людини, воєнний стан, законодавство.

Kamenchuk T. V. The state of ensurement of human rights in the conditions of war in Ukraine

The Universal Declaration of Human Rights provided the foundation for basic guarantees in health, education, housing, protection of the family, democracy, the rule of law, and protection from slavery, torture, cruel or inhuman treatment, or degrading punishment. These provisions have been expanded in subsequent conventions and have a simple rationale: these human rights and fundamental freedoms must be respected, guaranteed, and protected. International human rights norms now determine the required level of human rights protection. The Universal Declaration of Human Rights, the International Covenant on Civil and Political Rights, the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, the International Convention on the Elimination of Discrimination against Women, the International Convention on



the Elimination of Racial Discrimination, the Convention on the Rights of the Child aim to ensure freedom, dignity, equality, and protection of human rights. Every person is guaranteed the right to life, personal dignity, and inviolability of housing. But it is obvious that today, during an armed conflict, human life and health can be in danger. Be it a citizen of Ukraine or a foreigner, a migrant, a refugee or a displaced person, be it a member of a national minority or an indigenous community, the essence of human security should be respected for the human being. Ensuring individual human rights should be the basis of national security, and national security based on individual security should be the basis of international security. The article examines the main international standards in the field of human rights and freedoms, defines their role in the war in Ukraine, and reveals the legal obligations of the state to ensure human rights and freedoms in peacetime and wartime. The article also provides a brief analysis of changes in domestic legislation and international obligations of the state in the field of human rights.

Key words: *human rights, protection of human rights, violation of human rights, state of war, legislation.*

Вступ. Жорстока реальність, яка спостерігається в атмосфері війни, затуманює найсвітліші уявлення та ідеї про права та свободи людини, від цього високі правові матерії гарантованих можливостей вбачаються ілюзорними. Справедливим може розглядатися незначне порушення прав там, де немає війни, поки ти уявляєш масштаби хаосу породженого нею. Однак у цьому контексті варто звернутися до слів Мартіна Лютера Кінга: «Темрява не може розігнати темряву: на це здатне тільки світло. Ненависть не може знищити ненависть: тільки любов здатна на це. Ненависть примножує ненависть, насильство примножує насильство, а грубість примножує грубість» [1].

Незламний спротив українського народу є найвищим виявом жаги до утвердження найцінніших прав людини: права на життя, права на свободу, права на власність, права на політичне, економічне, соціальне і культурне самовизначення та неодмінно права на мир.

Постановка завдання. Така актуальна проблематика обумовлює необхідність об'єктивної оцінки діяльності держави в умовах воєнного стану. Особливої уваги заслуговує потреба ґрунтованої переоцінки системи пріоритетів прав людини та інтересів суспільства, котра наразі гостро стоїть на порядку денному у законотворця та правозастосовувачів.

Результати дослідження. Згідно з Резолюцією 95 (I) Генеральної Асамблеї від 11 грудня 1946 року планування, підготовка, розв'язування або ведення агресивної війни є злочином проти миру [2] і що згідно з Декларацією про принципи міжнародного права, які стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй, від 24 жовтня 1970 року [3], та Визначення агресії від 14 грудня 1974 року [4] агресивна війна є злочином проти миру.

Право на мир є невід'ємною складовою правової сутності прав людини. ООН неодноразово зверталася із закликом до держав визнавати та оберігати право людини та народів (як невід'ємна складова прав людини) на мир, зокрема ООН у 1984 р. прийняло Резолюцією 39/11 Генеральної Асамблеї Декларацію про право народів на мир, у п. 1 якої вказала, що Генеральна Асамблея «урочисто проголошує, що народи нашої планети мають священне право на мир» [5], а у 1978 р. прийняло Резолюцією 33/73 Генеральної Асамблеї Декларацію про виховання народів у дусі миру, у п. 1 ст. 1 якої вказано, що «всі народи і всі люди, незалежно від раси, переконань, мови та статі, мають невід'ємне право на життя у світі; повага до цього права, а також інших прав людини відповідає загальним інтересам всього людства і є невід'ємною умовою розвитку всіх народів, великих і малих, у всіх областях» [6].

Порушення права на мир тягне за собою гарантоване порушення прав першого, другого, третього та четвертого поколінь не лише агресором. Доцільно роз'яснити, що права людини мають універсальний екстериторіальний характер, тобто такий, який не залежить



від контексту їх застосування та меж дії їх у просторі, тому питання дотримання прав людини ставиться перед усіма сторонами, однак не завжди в однакових обсягах.

У ст. 15 Європейської конвенції з прав людини вказано, що під час війни або іншої суспільної небезпеки, яка загрожує життю нації, будь-яка Висока Договірна Сторона може вживати заходів, що відступають від її зобов'язань за цією Конвенцією, виключно в тих межах, яких вимагає гострота становища, і за умови, що такі заходи не суперечать іншим її зобов'язанням згідно з міжнародним правом. Наведене вище положення не може бути підставою для відступу від статті 2 (Право на життя), крім випадків смерті внаслідок правомірних воєнних дій, і від статей 3 (Заборона катування), 4 (п. 1 Заборона рабства) і 7 (Ніякого покарання без закону) [7].

Україна є активним членом Ради Європи та Високою Договірною Стороною, зокрема у Європейській конвенції з прав людини, натомість агресор уже у вересні 2022 року перестане бути членом Ради Європи та Високою Договірною Стороною у Європейській конвенції з прав людини [8].

У міжнародному праві визнається безумовна відповідальність держави, яка здійснює незаконний контроль щодо території у формі окупації, за дотримання прав людини. Варто згадати, насамперед, про IV Гаазьку конвенцію про закони та звичаї сухопутної війни 1907 р. [9], Женевську конвенцію (IV) щодо захисту цивільних осіб під час війни 1949 р. [10] і Додатковий протокол (Протокол 1) до неї [11], Резолюцію ГА ООН «Відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння» 1983 р. [12]. При цьому держава, яка здійснює незаконний контроль щодо території, автоматично відповідальна за будь-які дії підконтрольних їй організацій.

Міжнародне гуманітарне право покладає на державу-окупанта обов'язок забезпечувати мінімальні гуманітарні потреби населення, його основні права, пов'язані із збереженням життя, здоров'я і гідності, особливо наголошуючи на ефективний захист цих прав та захист від будь-якого незаконного насильства, збереження інфраструктури території. На жаль, агресор не дотримується засад міжнародного та європейського права та порушує права людей під час ведення війни на території України. Кожного дня перелік зафіксованих в Україні порушень загальноновизнаних норм і принципів ведення війни з боку держави-агресора невпинно зростає [13, с. 270-271].

Таким чином, основною проблематикою наразі виступає оцінка правомірності українського законодавчого регулювання обмежень гарантованих національним та міжнародним правом прав людини, оскільки оцінкою діянь агресора будуть займатися Міжнародний суд ООН, Міжнародний кримінальний суд ООН, Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України, Іноземні суди в «дружніх» юрисдикціях та ЄСПЛ.

За період повномасштабної війни український законодавець вніс чимало змін до національного законодавства, що найгостріше відбилосся на правах людини.

Відповідно до ст. 64 Конституції України (Конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України) в умовах воєнного або надзвичайного стану можуть встановлюватися окремі обмеження прав і свобод із зазначенням строку дії цих обмежень. Не можуть бути обмежені права і свободи, передбачені статтями 24, 25, 27, 28, 29, 40, 47, 51, 52, 55, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63 Конституції України [14].

Таким чином, відповідно до Основного Закону України вбачається, що не можуть бути підданими обмеженню такі права, як:

- 1) громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом (ст. 24);
- 2) громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство (ст. 25);
- 3) кожна людина має невід'ємне право на життя (ст. 27);
- 4) кожен має право на повагу до його гідності (ст. 28);
- 5) кожна людина має право на свободу та особисту недоторканність (ст. 29);



6) усі мають право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк (ст. 40);

7) кожен має право на житло (ст. 47);

8) право на шлюб (ст. 51);

9) діти рівні у своїх правах незалежно від походження, а також від того, народжені вони у шлюбі чи поза ним (ст. 52);

10) кожен має право на захист (судовий, адміністративний, самозахист) своїх прав (ст. 55);

11) кожен має право на відшкодування шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових і службових осіб при здійсненні ними своїх повноважень (ст. 56);

12) кожному гарантується право знати свої права і обов'язки (ст. 57);

13) кожен має право на професійну правничу допомогу (ст. 59);

14) права, пов'язані з притягненням до юридичної відповідальності: презумпція невинуватості, заборона подвійного притягнення до відповідальності тощо (ст. 58, 60-63).

Цей перелік є тим обсягом прав, котрі з боку держави не можуть бути порушені, навіть за умови, що міжнародні нормативно-правові акти це дозволяють. Ієрархія нормативно-правових актів встановлює примат норм конституційного права над усіма іншими, тому приведення у відповідність норм національного законодавства до Конституції є надзвичайно важливою справою, однак ще важливішим є її дотримання, оскільки лише так можна гарантувати забезпечення мінімального пакету прав людини.

Так, стаття 64 Конституції України й окреслює мінімальний пакет прав українців на період війни, що здійснює жакликий вплив на стан утвердження прав людини не лише в Україні, а й Європі в цілому.

Суспільна потреба адаптації до військового конфлікту змусила законодавців подекуди йти на відчайдушні кроки, що суперечать природі правовладдя, демократичним ідеалам, ліберальним цінностям. Так останні зміни до ст. 615 Кримінального процесуального кодексу України встановили, що «строк затримання особи без ухвали слідчого судді, суду чи постанови керівника органу прокуратури під час дії воєнного стану не може перевищувати двохсот шістнадцяти годин з моменту затримання» [15], що прямо суперечить ч. 3 ст. 29 Конституції України, у якій вказано: «у разі нагальної необхідності запобігти злочинів чи його перепинити уповноважені на те законом органи можуть застосувати тримання особи під вартою як тимчасовий запобіжний захід, обґрунтованість якого протягом сімдесяти двох годин має бути перевірена судом. Затримана особа негайно звільняється, якщо протягом сімдесяти двох годин з моменту затримання їй не вручено вмотивованого рішення суду про тримання під вартою». Таким чином, прийняті зміни до Кримінального процесуального кодексу України очевидно не відповідають Конституції України, а тому відбувається грубе порушення права людини на свободу.

Висновки. Звертаючись до наукових джерел, можна прослідкувати думку, що сукупність прав, гарантованих ст. 64 Конституції України, які повторюють аналогічні положення Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, відображає покликання Конституції захищати ті права і свободи, реалізація яких ніяк не може заважати досягненню мети і цілей влади при воєнному чи надзвичайному стані, і які повинні дотримуватися при будь-яких обставинах [16, с. 151].

Ця думка частково йде врозріз ідеї прав людини, як природних і невід'ємних прав, оскільки оцінка допустимості обмеження певних категорій прав людини не може відбуватися за критерієм досягнення мети і цілей влади. Така позиція нівелює цінність прав людини, адже за такої оцінки можна зробити висновок, що обмеження прав людини допустимі для досягнення мети і цілей влади. Поспіх та радикальність підходів законодавця до нормотворення стають причиною грубих порушень засадничих конституційних прав людини. Часто, діючи навіть у межах «букви закону» права людини піддаються жорсткому обмеженню.



Список використаних джерел:

1. Martin Luther King Jr., A Testament of Hope: The Essential Writings and Speeches. URL: <https://www.goodreads.com/quotes/943-darkness-cannot-drive-out-darkness-only-light-can-do-that> (дата звернення: 29.07.2022).
2. Ствердження принципів міжнародного права, що визнані Статутом Нюрнберзького трибуналу: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН № 95 (I) від 11.12.1946. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_910#Text (дата звернення: 29.07.2022).
3. Про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до Статуту Організації Об'єднаних Націй: Декларація, прийнята Резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй № 2526 від 24.10.1970. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_569#Text (дата звернення: 29.07.2022).
4. Визначення агресії: Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй № 3314 (XXIX) від 14.12.1974. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_001-74#Text (дата звернення: 29.07.2022).
5. Про право народів на мир: Декларація, затверджена Резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй № 39/11 від 12.11.1984. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_817#Text (дата звернення: 29.07.2022).
6. Про виховання народів у дусі миру: Декларація, прийнята Резолюцією Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй № 33/73 від 15.12.1978. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_110#Text (дата звернення: 29.07.2022).
7. Про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини): Конвенція Ради Європи від 04.11.1950. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 29.07.2022).
8. Россия отказывается от дальнейшего участия в работе Совета Европы. *Радио Свобода*. 10.03.2022. URL: <https://www.svoboda.org/a/rossiya-otkazyvaetsya-ot-daljnyshego-uchastiya-v-rabote-soveta-evropy/31745918.html> (дата звернення: 29.07.2022).
9. Про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі: IV Конвенція, ухвалена на Другій мирній конференції в Гаазі від 18.10.1907. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text (дата звернення: 29.07.2022).
10. Про захист цивільного населення під час війни: Конвенція, затверджена в Женеві, від 12.08.1949. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text (дата звернення: 29.07.2022).
11. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів: Протокол I від 08.06.1977. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text (дата звернення: 29.07.2022).
12. Статті про відповідальність держав за міжнародно-протиправні діяння: Резолюція Генеральної Асамблеї Організації Об'єднаних Націй № 56/83 від 12.12.2001. URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pdf/responsibility.pdf (дата звернення: 29.07.2022).
13. Чулінда Л.І., Слуцька О.С. Порухення прав людини під час війни в Україні. *Modern problems in science*. XIX International scientific and practical conference. Vancouver : Canada, 2022. С. 269-271.
14. Конституція України: Основний Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. ст. 141 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#n4363> (дата звернення: 29.07.2022).
15. Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон України № 4651-VI від 13.04.2012. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10. Ст. 88. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 29.07.2022).
16. Конституція України. Науково-практичний коментар [текст] Станом на 20 травня 2018 р. / За заг. ред. Чижмарь К. І. та Лавриновича О. В. Київ : Видавничий дім «Професіонал», 2018. 290 с.

